

21. Фоменко А. М. Свобода особистості у контексті «інформаційного суспільства» / А. М. Фоменко // Вісн. Нац. авіац. ун-ту. Серія: Філософія. Культурологія : зб. наук. пр. — К. : НАУ, 2008. — № 1 (7). — С. 103–107.

Надійшла до редколегії 07.06.2010 р.

УДК 37.013.42

А. О. РИЖАНОВА

С. Т. ШАЦЬКИЙ — ЗАСНОВНИК ВІТЧИЗНЯНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Аналізується внесок С. Т. Шацького в становлення теорії та практики вітчизняної соціальної педагогіки на початку ХХ ст.

Ключові слова: *вітчизняна соціальна педагогіка, С. Т. Шацький, історія теорії та практики соціального виховання.*

Анализируется вклад С. Т. Шацкого в становление теории и практики отечественной социальной педагогике в начале ХХ ст.

Ключевые слова: *отечественная социальная педагогика, С. Т. Шацкий, история теории и практики социального воспитания.*

S. Shatskii's contribution into the formation of theory and practice of native social pedagogy in the early 20th century is analyzed.

Key words: *native social pedagogy, S. Shatskii, history of theory and practice of social education.*

В умовах інформаційного суспільства відбуваються трансформаційні процеси в усіх соціокультурних сферах, зокрема відповідно змінюється соціальна педагогіка, яка досліджує соціальне виховання всіх соціальних суб'єктів та розробляє соціально-педагогічні технології інтеграції суспільства через гармонізацію соціального розвитку людини, групи, соціуму. Одним із засновників вітчизняної соціальної педагогіки в індустріальну добу був Станіслав Теофілович Шацький, досвід організації практики соціального виховання та науковий доробок теорії педагогізації соціального середовища якого мають стати в нагоді сучасним фахівцям, оскільки соціокультурне оновлення соціальної галузі педагогіки не може руйнувати її сутнісні основи.

Історію вітчизняної соціальної педагогіки вивчали Л. Ц. Ваховський, Н. А. Сейко, Л. А. Штефан та ін.; педагогічні ідеї С. Т. Шацького — В. І. Беляєв, Ю. В. Василькова, Т. А. Малінін, Ф. А. Фрадкін, С. А. Черепанов та ін. Проте соціально-педагогічний аспект творчості Шацького досліджено недостатньо, тому **метою** цієї публікації є узагальнення внеску педагога в становлення вітчизняної соціальної педагогіки, його теоретичних положень, які можуть використовуватися в розбудові соціальної педагогіки інформаційної доби.

На рубежі ХІХ та ХХ ст. відбувалися перші спроби рефлексії вітчизняного соціального виховання, а саме: зважаючи на історико-

культурний досвід, намагалися теоретично довести соціальну потребу гармонізації різних його видів (сімейного і шкільного) в загальному соціально-виховному процесі (В. Ключевський [1, с. 392-400]). Було усвідомлено культуротворчі можливості соціального виховання, тому педагогам дорікали не лише з приводу того, що вони не аналізують культурне підґрунтя, яке породжує педагогічні теорії та сприяє їх розвитку, але й через те, «що мало зроблено для зазначення зворотного їх (педагогічних теорій) впливу на культуру» (М. Демков [1, с. 453]). Насправді питання соціального виховання дітей, формування на цих підставах національного суспільства стали досить актуальними для вітчизняної соціальної свідомості на початку ХХ ст. Фахівці, зазвичай, порушували проблему, а громадськість активно намагалася її вирішити, зокрема через благодійну діяльність. Наприклад, Перший загальноросійський з'їзд із сімейного виховання ухвалив таку резолюцію: «Виховання молодого покоління має бути спільною справою сім'ї, суспільства і школи, для цього, з одного боку, необхідно встановити тісний зв'язок між кожною окремою школою і родиною, діти якої навчаються в ній, з іншого, — вжити заходів для поширення в суспільстві правильних педагогічних поглядів і згуртування батьків» [5, Т.2, с. 486]. Навіть було запропоновано створення загальноросійського батьківського союзу. Проте цілісної теорії керування соціальним вихованням, тобто соціальної педагогіки та досвіду здійснення її у відкритому соціальному середовищі, до С. Т. Шацького не було.

Станіслав Теофілович Шацький (1878-1934) фактично став «батьком» вітчизняної соціальної педагогіки, оскільки зробив значний внесок у становлення не лише її практики, але й теорії. Досвід організації соціального виховання дітей за місцем проживання через клубні форми роботи, тобто анімація дозвілєвої діяльності підлітків незаможних верств міського (Москва, район Мар'їної Роши) населення, було розпочато в 1906 р. Благодійники на чолі з Олександром Устиновичем Зеленком (1871-1953) і за активної участі С. Т. Шацького організували фактично перший вітчизняний дитячий клуб «Сетльмент» у територіальній громаді (американська ідея, пересаджена в російський ґрунт) [10, с. 415]. Клуб не фінансувався державою і спочатку розташувався в будинку одного з педагогів. Провідним завданням клубу було досягнення радісного, щасливого дитинства як умови розвитку сутнісних сил людини, отже, компенсація через педагогічно організовану дозвілєву діяльність позитивного соціального досвіду, котрого підлітки не набули в сімейному вихованні робітничої родини та в народній школі. Це був етап пошуку нових виховних форм роботи з дітьми поза родиною та школою.

Перший досвід суспільно-педагогічної діяльності в «Сетльменті» та в літній трудовій колонії «Бадьоре життя» (1911-1931) в Калузькому повіті дав підстави С. Т. Шацькому дійти висновків, що ефективність виховної роботи з дітьми залежить від тісного контакту із соціальним середовищем, зокрема з батьками. «Не можна зрозуміти, де закінчується дитина

і починається середовище» [10, с. 419]. Саме тому «Сетльмент» зосередився на «суспільному дитячому вихованні». Грунтуючись на тезі, що «існує дитина, котра віддзеркалює і виховні впливи середовища, а тому в усі прояви дитини необхідно вводити значні соціальні поправки» [10, с. 419], «Сетльмент» почав роботу із «соціального вивчення району» між Бутирками та Мар'їною Рошею і «будування планів своєї роботи з урахуванням цих соціальних умов». Розпочалася діяльність в основному з гурткової роботи за інтересами, при цьому ініціатива належала саме дітям, вони ж розробляли правила поведження в гуртку та в клубі в цілому. Домінував принцип — дорослі члени клубу не мали права регулювати суспільне життя дітей. Вони вивчали малечу в діяльності та створювали в цьому «дитячому суспільному куточку умови для вивільнення всього того, що було придушено нелегким життям дітей» [10]. Дівчата і хлопці разом відвідували гуртки, а також музеї та театри.

Поступово з набуттям популярності серед дітей та дорослих при клубі створюються дитячий садок, консультативний пункт, університет для батьків, пункт медичної допомоги. У 1907 р. «Сетльмент» переїжджає в спеціально спроектований і побудований для нього будинок, стає майже ідеальним центром соціально-педагогічної роботи з дітьми та дорослими за місцем проживання. Там, крім попереднього, створюються майстерні (слюсарна, столярна, палітурна, чоботарська тощо), обсерваторія, бібліотека, концертний зал, кімната для малювання, дослідна школа. Чисельність дітей досягала 450, робота з ними будувалася на принципах ініціативи, самоврядування, самопомоги. Але реалізувати ці принципи в дитячому середовищі було складно — спочатку діти навіть «вимагали» покарань: «Доводиться боротися не лише із середовищем, сім'єю, вулицею, а і з самими дітьми і за них же самих» [12, с. 49]. Показовим для виявлення гармонійності системи соціального виховання (подолання індивідуального та національного егоїзму для ствердження загальнолюдського в особистості) С. Т. Шацького є те, що в розпалі шовіністичного запалу Першої світової війни він не зрадив своїх соціально-педагогічних ідеалів і «зберіг дітей ... від збудження ненависті до німців, що було за тих часів досить поширеним у демократичних колах нашої громадськості», незважаючи на те, що «ця позиція значною мірою ізолювала і мене (С. Шацького), і моїх товаришів від загального потоку і суспільно-педагогічної роботи» [10, с. 417-418].

Розуміння ролі середовища в суспільному вихованні дітей виявилось в організації паралельної роботи з дорослими. Висновки С. Шацького були такі: заради вдосконалення виховання дітей необхідно проводити ширшу культурно-просвітницьку роботу в районі, впливати і на дорослих — це дасть можливість пожвавити громадське життя загалом, що опосередковано позитивно впливатиме на соціальний розвиток нової генерації. Ця робота почалася ще в «Сетльменті», але в 1908 р. він був закритий царизмом за поширення соціалізму серед дітей. Морально шокований О. У. Зеленко переїхав на декілька років до США,

а С. Т. Шацький не зміг покинути дітей та педколектив, тому очолив боротьбу за збереження закладу, який знову відкрив у 1909 р. під новою назвою «Дитяча праця та відпочинок» у тому самому будинку.

З 1912 р. тривав процес пошуку й обґрунтування ідеї соціально-педагогічного експерименту з інтеграції виховних сил територіальної громади з метою вдосконалення соціального виховання дітей, які соціально розвивалися б через активну участь у демократизації та культурному перетворенні навколишнього середовища. Завершився цей процес створенням проекту Дослідної станції, яка «охоплювала велике коло суспільних явищ, тобто він (проект — А. Р.) містив у собі значною мірою те середовище, в якому доводилося працювати дитячим закладам» [10, с. 419]. Реалізувати ці ідеї С. Шацький зміг уже після 1917 р., продовжуючи свою виховну експериментальну діяльність на станції «Дитяча праця і відпочинок». Розпочав проект він на Першій дослідній станції Наркомпросу (1919-1932) під гаслом «переходу від педагогіки індивідуальної до педагогіки соціальної», основним завданням якої була «педагогізація середовища». «Суспільно-педагогічна робота може з успіхом утілюватися в життя, коли вона тісно пов'язана з планом економічного і з характером побутового життя району» [10, с. 420].

Структурно Станція складалася з двох відділень: Калузького та Московського. У Калузькому досліджували соціально-педагогічний процес у сільській місцевості, загальне та відмінне в соціальному вихованні залежно від оточуючого середовища. Саме тут апробувалася на практиці модель школи, яка виконувала функції організатора, контролера та регулятора впливу соціального середовища на дитину. Вивчалися педагогічно організовані та стихійні впливи для того, щоб, ґрунтуючись на позитивних виховних впливах, цілеспрямовано боротися з негативними. Центральним закладом цього відділення була школа-колонія «Бадьоре життя», крім того, до складу входили: школа 2-го ступеня в селищі Угодський завод, 14 шкіл 1-го ступеня, педагогічна виставка і фундаментальна бібліотека.

Московське відділення — район Мар'їної Рощі, де не було широкої мережі виховних закладів, лише Центральний дитячий садок, Перша трудова школа, проте проводилася значна наукова та пропагандистська робота, працювали шкільна та дошкільна педагогічні виставки, відділ педагогічної майстерності, педагогічна бібліотека з відділом іноземної літератури, педагогічний технікум. Головне завдання — дослідження школи як центру виховання в соціальному середовищі. До того ж, виховання розглядалося як організація різноманітних видів трудової, інтелектуальної, громадської, естетичної, ігрової діяльності, спрямованої на зміну навколишнього середовища в сприятливому для соціалістичного суспільства напрямі.

Сутність методу соціального виховання Станції викладено в статті «Школа і будівництва життя» (1925): «Що стосується методу, то думка про спільну роботу з організованими дітьми з практичних життєвих питань

і спільна робота з масою населення з найширших питань оздоровлення дитячого життя, з одного боку, та культури побуту — з іншого, дають величезний поштовх до опанування могутніх засобів виховання» [11, с. 292].

Теоретичні узагальнення зроблені С. Т. Шацьким саме на підставі широкого та багатолітнього досвіду практичної роботи з організації соціального розвитку дітей у соціальному середовищі та вивчення тогочасної європейської практики соціального виховання, подорожуючи найрозвинутішими в педагогічному сенсі країнами. Погоджуємося з науковцями [4], що Станіслав Теофілович був єдиним з педагогів 20-х рр. ХХ ст., який намагався обґрунтувати, систематизувати процес соціального розвитку особистості, виокремив серед соціальних факторів соціально-економічні, соціально-культурні та соціально-побутові чинники. Школа розглядалася ним як: 1) навчальний заклад, де здобувають глибокі та широкі знання для використання їх у суспільно-корисній діяльності; 2) виховний центр територіальної громади, який координував і гармонізував впливи родини, вулиці, селища; 3) просвітницький осередок, провідник виховного впливу партії на напівпролетарські та непролетарські прошарки населення, що підвищує культуру місцевого населення, поліпшує побут, створює сприятливі умови для досягнення мети соціалістичного виховання [4]. Отже, він сприймав школу як засіб педагогізації соціального середовища, до того ж не лише через педагогічний колектив, але й через соціально-розвинутих учнів.

Саме С. Т. Шацький увів до наукового обігу поняття «педагогізація середовища» — педагогічна орієнтація соціуму. Педагогізація середовища означала для Станіслава Теофіловича: 1) розробку теорії та методики взаємодії школи з іншими виховними закладами, вивчення й використання виховних можливостей соціального середовища в цілому; 2) усвідомлене насичення, збагачення соціального середовища виховним потенціалом.

У теоретичному обґрунтуванні своєї соціально-педагогічної системи С. Т. Шацький виходив з того, що виховання поділяється на два процеси: 1) малий — у стінах школи; 2) великий — вплив родини, однолітків, дорослих тощо. Займатися вихованням лише в стінах школи — прирікати його на невдачу, оскільки виховні цілі, які не підтримуються самим життям, або ж одразу відкидатимуться вихованцями, або сприятимуть вихованню «дволиків Янусів» [9]. Перший вітчизняний соціальний педагог наполягав: «Ми маємо поступово привчатися до ширшого погляду на педагогічну справу. Робота це масова, і завданням нашим є організація масових зусиль виховувати дітей, підлітків, молодь». Виховувати в цьому розумінні для нього означало «створювати в певному середовищі сприятливі умови для дітей, які черпають і мотиви, і матеріали для роботи з цього ж середовища. Не можна говорити про педагогічний процес, який відбувається лише в спеціальних шкільних будівлях» [9, с. 296-297]. Проте школі відводилася роль керівника

соціалним вихованням дітей на місцях: «Порятунок у тому, щоб школа з «навчального закладу» перетворилася на дитячий центр... Школа має стати частиною життя, ... що діє у сфері культури буття дитячого шохвилини в процесі своєї роботи» [8, с. 85]. Оригінальна концепція «школи життя» С. Т. Шацького будувалася на підході «вироснування» людини, основууючись на традиціях, звичаях, нормах мікросередовища, використовуючи цінне із культури сім'ї, дитячих неформальних груп, громадських організацій.

Викладене вище свідчить, що на початку ХХ ст. вітчизняна соціально-педагогічна теорія і практика не відставали від зарубіжної, зокрема німецької, основу якої в середині ХІХ ст. заклав П. Наторп. На Всеросійському педологічному з'їзді Станція С. Т. Шацького була визнана еталоном виховної роботи в країні. Проте вона мала і міжнародне визнання. Відвідавши Станцію наприкінці 20-х рр., американський філософ та педагог Д. Дьюї, за свідченням З. Малькової, дав їй таку оцінку: «Уперше в історії я побачив не окрему школу, а цілу освітню систему, офіційно організовану на принципі зв'язку школи із суспільством і середовищем. Те, що я побачив у колонії Шацького, не має аналогів у світі. Учні залучені до справжньої діяльності з удосконалення навколишнього соціального середовища: вони поліпшують санітарні умови, беруть участь у ліквідації неписьменності, навчають селян, як підвищувати врожаї тощо. Російські школярі організовані демократичніше, ніж наші» [3, с. 98]. Незважаючи на це, 1932 р. Перша дослідна станція Наркомпросу була реорганізована. Радянській країні, що набувала адміністративно-командного спрямування, не потрібні були вивчення соціального середовища, «школа життя» С. Т. Шацького, яка формувала вищий рівень соціальності людини, навички вдосконалення соціуму на демократичних засадах, гармонізації між поколіннями та між групових стосунків.

Таким чином, Станіслав Теофілович Шацький є основоположником вітчизняної соціальної педагогіки, який вплинув на становлення і розвиток практики соціально-педагогічної діяльності з дітьми та дорослими за місцем проживання. Першим у вітчизняній педагогіці він розпочав педагогізувати дозвілля дітей міської бідноти, створюючи сприятливі соціокультурні умови для їхнього соціального розвитку поза традиційними соціальними інститутами — родиною і школою, намагаючись, як свого часу Й. Песталоцці, прискорити соціальну динаміку країни через «підтягування» до її загальнокультурного рівня незможних верств населення. Ще за дожовтневих часів через практичну виховну діяльність він усвідомив і довів соціально-педагогічний принцип, обґрунтований швейцарським педагогом Й. Песталоцці, який підкреслював, що якість соціального розвитку людини, групи залежить від інтенсивності їх залучення до активного та відповідального вдосконалення навколишнього соціального середовища. Отже, необхідно не створювати сприятливі умови в соціумі для соціалізації особистості (розвиває споживацтво),

а долучати людину до процесу створення цих умов для себе, що забезпечить гармонійний соціальний розвиток і соціального суб'єкта, і соціуму. У післяжовтневий період він з успіхом (на відміну від Р. Оуена у Великій Британії та США) здійснив соціально-педагогічний експеримент з інтеграції і реалізації виховного потенціалу на районному рівні (Калузький район), де центром соціально-виховного процесу була школа. Саме тут він продемонстрував на практиці позитивний перетворювальний вплив соціально-педагогічних технологій на прискорення культурної динаміки цілого району. Причому через реалізацію того самого соціально-педагогічного принципу, коли школярі були не лише об'єктом, але й суб'єктом цього процесу. Однак не менш важливим є і теоретичний внесок Станіслава Теофіловича в розбудову вітчизняної соціальної педагогіки як науки: 1) введення терміна й обґрунтування теорії педагогізації соціального середовища; 2) розробка й апробація соціально-педагогічної моделі школи як «школи-життя»; 3) доведення значення суб'єктної ролі школярів у процесі їх соціалізації, а також соціального розвитку дорослих; 4) систематизація соціокультурних чинників, що безпосередньо впливають на соціально-педагогічні процеси, та доведення зворотного впливу соціально-педагогічних технологій на культурний розвиток соціального середовища; 5) теоретичне вдосконалення процесу виховання як загальносоціального явища, не обмеженого рамками певних соціальних інститутів та закладів. Саме на ці й інші теоретико-практичні положення С. Т. Шацького має спиратися сучасний соціальний педагог у розбудові соціальної педагогіки інформаційного суспільства.

Подальшим напрямом наукового дослідження цієї проблеми є творча трансформація наукового доробку С. Т. Шацького відповідно до соціокультурних змін у соціальному вихованні інформаційного суспільства.

Список літератури

1. Антология педагогической мысли России второй половины XIX — начала XX века. — М. : Педагогика, 1990. — 603 с.
2. Беляев В. И. С. Т. Шацкий — эволюция представлений о целях воспитания / В. И. Беляев // Педагогика. — 1995. — №4. — С. 75–79.
3. Малькова З. А. Джон Дьюи — философ и педагог-реформатор / З. А. Малькова // Педагогика, 1995. — № 4. — С. 95–104.
4. Малинин Г. А. Воспитательная система С. Т. Шацкого / Г. А. Малинин, Ф. А. Фрадкин. — М. : Прометей, 1993. — 175 с.
5. Труды Первого всероссийского съезда по семейному воспитанию: в 2 т. — СПб. : Изд. Исполнительного комитета съезда, 1914.
6. Фрадкин Ф. А. С. Т. Шацкий — работа для будущего / Ф. А. Фрадкин. — М., 1989. — 222 с.
7. Черепанов С. А. Первая опытная станция Наркомпроса / С. А. Черепанов, С. Т. Шацкий // Педагогическая энциклопедия / под ред. А. Г. Калашникова. В 3 т. Т.2. — М. : Работник просвещения, 1928. — С. 331–338.

8. Шацький С. Т. Зміст та метода педагогічної роботи / С. Т. Шацький // Мамонтов Я. Хрестоматія сучасних педагогічних течій. — Х. : Держвидав України, 1926. — С. 84–91.
9. Шацький С. Т. Изучение жизни и участие в ней / С. Т. Шацкий // Шацкий С. Т. Избр. пед. соч. — М. : Учпедгиз, 1958. — С. 293–300.
10. Шацкий С. Т. Мой педагогический путь / С. Т. Шацкий // Шацкий С. Т. Избр. пед. соч. — М. : Учпедгиз, 1958. — С. 410–423.
11. Шацкий С. Т. Школа и строительство жизни / С. Т. Шацкий // Шацкий С. Т. Избр. пед. соч. — М. : Учпедгиз, 1958. — С. 267–293.
12. Шацкий С. Т. Дети — работники будущего / С. Т. Шацкий // Шацкий С. Т. Избр. пед. соч. — М. : Учпедгиз, 1958. — С. 27–80.

Надійшла до редколегії 15.06.2010 р.

УДК 37.013.42

А. П. АНИЩЕНКО

ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО СОЦІАЛЬНО-ВИХОВНОГО СЕРЕДОВИЩА «ШКОЛА-ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА» ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ШКОЛЯРІВ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ГРОМАДІ

Викладено сутність розробленого автором відкритого соціально-виховного середовища «школа — територіальна громада» як педагогічної умови підвищення ефективності соціалізації школярів у територіальній громаді.

Ключові слова: педагогічні умови, соціально-виховне середовище, соціалізація, школярі, школа, територіальна громада.

Изложена сущность разработанной автором открытой социально-воспитательной среды «школа — территориальная община» как педагогического условия повышения эффективности социализации школьников в территориальной общине.

Ключевые слова: педагогические условия, социальная среда, социализация, школьники, школа, территориальная община.

In this article the author developed the open nature of social and educational environment «school — local community» as pedagogical conditions improve the socialization of the community in school.

Key words: pedagogical conditions, socio-educational environment, socialization, children, school, local community.

Соціалізація особистості відбувається в складній системі її взаємозв'язку із суспільством. Соціальне середовище забезпечує індивідууму умови формування і розвитку на основі вивчення та засвоєння ним цінностей, норм, установок, взірців поведінки, властивих певному суспільству, соціальній спільноті, групі. Соціальне середовище охоплює сукупність суспільних відносин та інститутів, суспільну свідомість, культуру суспільства, безпосереднє оточення людини: сім'ю, трудовий, навчальний та інші колективи, референтні групи, об'єднання за інтересами. Формування соціально-виховного середовища школи в сучасних